

Hrabal je lišák! Autorská mnohost Bohumila Hrabala v kontemplativním čtení Jakuba Češky

Blanka Činátlová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
blanka.cinatlova@ff.cuni.cz

Badatelský i čtenářský zájem literárního teoretika Jakuba Češky již několik let směřuje k dílu Bohumila Hrabala. Věnoval mu řadu studií, uspořádal hrabalovskou konferenci, jejímž výsledkem je mimo jiné nedávno vydaná kolektivní monografie *Schizofrenická historiografie. Literatura Bohumila Hrabala v krátkém 20. století*.¹ O rok ji předchází Češkova autorská monografie *Bohumil Hrabal. Autor v množném čísle*.² V úvodu konstatuje, že Bohumil Hrabal sice patří k nejznámějším českým autorům, ale tato „obeznámenost“ od četby spíše odvádí, neboť jeho tvorbu banalizují různá klišé, „která vytvářejí hutný a téměř neprostupný ikonografický poklop“ (s. 9). Bohatou ikonografií také nabídl, resp. zrecykloval například hrabalovský rok 2014. Sté výročí Hrabalova narození vybízelo nejen k řadě odborných či editorských počinů,³ ale jeho jméno intenzivně rezonovalo i ve veřejném prostoru. Řešilo se (ne)přejmenování nymburského gymnázia — rodiče a přátelé školy pochybovali, zda repetent, sebevrah a alkoholik bude dobrým vzorem pro budoucí generace Nymburčanů —, vařil se Jubilejní ležák, odhalovala pamětní deska ve výšce, kam močí psi. Týdeník *Respekt* zasmušilou spisovatelovu tvář na titulní straně doplnil obojkem s vodítkem a poutačem „Bohumil Hrabal v osidlech cenzury. Jak komunisté ovládali nejlepšího českého spisovatele“.⁴ V jednom z tematických textů, s neméně emblematickým titulem *Ostře sledované kompromisy*, dominovala informace, že hrbil záda, nechal ze sebe „udělat idola všech bodrých žvanilů“ a že jeho „přítakání režimu mělo obecný

1 Češka, Jakub — Ďurčanský, Marek — James, Petra — Meyer, Holt (eds.): *Schizofrenická historiografie. Literatura Bohumila Hrabala v krátkém 20. století*. Scriptorium, Praha 2019.

2 Češka, Jakub: *Bohumil Hrabal. Autor v množném čísle*. Host, Brno 2018. Na knihu dále budu odkazovat jen číslem strany.

3 Namátkově: Cosentino, Annalisa (ed.): *Čtení o Bohumilu Hrabalovi*. Institut pro studium literatury, Praha 2016; Kanda, Roman (ed.): *Trhliny světa: Kniha studií o Bohumilu Hrabalovi*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2016. V letech 2014–2019 připravují Jiří Pelán a Václav Kadlec v Mladé frontě sedmismisvkové Spisy Bohumila Hrabala. Textologicky se opírají o starší ediční projekt Sebraných spisů Bohumila Hrabala, které vycházely v Pražské imaginaci, ale tentokrát doprovází spisy jednak bohatý komentář, jednak záměr představit Bohumila Hrabala coby spisovatele pro 21. století.

4 *Respekt* 25, 2014, č. 13.

přesah“.⁵ V jiném např., že Hrabal „po nástupu normalizace zvolil stejnou strategii jako miliony Čechů“ a že „obchodoval s normalizačním Mefistem“.⁶ Dvorní Hrabalův hagiograf Tomáš Mazal vydal laskavý listář *Via Hrabal. Kniha vzpomínek*,⁷ uvozený dedikací sponzora (Plzeňský Prazdroj), jenž spisovateli děkuje „za hold, který vzdal svým dílem českému pivo“. Charakter tehdejší vzpomínky zkrátka zcela opanovala skupina úzce vymezených témat jako pivo a hospodské pábení, nepřilíš napínavá záhada Hrabalovy smrti a nekonečné debaty, zda, jak a proč se Hrabal zaprodal režimu. O interpretačních klišé by se dalo hovořit i v rámci reflexe odborné — důraz na těsné sepětí Hrabalova života a díla, vyzdvihování tvorby šedesátých let coby autentičtější a experimentálnější oproti (auto)cenzurovaným, uhlazeným textům normalizačním, čtení na ose idyla-antiidyla, apod.

Jakub Češka si je toho dobře vědom. Chce tedy ve své monografii představit autora v *množném čísle* a současně již v počátku odmítá, že by mělo být smyslem pouze rozvracení hrabalovského mýtu. Nechce primárně hledat, jakým způsobem vznikaly „falešné a zjednodušující zkratky“, neboť k jejich dekonstrukci se dá dostat i nepřímou: „Není ani nejmenší důvod k tomu, abychom si zkracovali nevratně mizející čas tím, že se budeme věnovat tomu, co není jádrem Hrabalova díla, co je na něj v sociálním oběhu pouze z vnějška zavěšeno jako ničím neopodstatněná zátěž. Zaměřím se tudíž přímo na Hrabalova klíčová literární díla“ (s. 11). Následuje tedy interpretace Hrabalova díla, která by neměla marnit čtenářův čas a jež by nás měla zpravit o stěžejních aspektech Hrabalovy tvorby. Mimochodem, je zajímavé, jak Jakub Češka, jehož analýzy často směřují k velmi přesnému popisu legitimizační strategie vyprávění, sám coby autor, resp. interpret rád legitimizační metafory používá (tváří v tvář pomíjivému času lidského života nás nehodlá zatěžovat margináliemi a předloží nám ve vztahu k Hrabalovu dílu jen to nejzásadnější).

Hrabalovu autorskou mnohost tedy komponuje do pěti kapitol, z nichž první čtyři interpretují konkrétní Hrabalovy texty — *Obsluhoval jsem anglického krále*, *Ostře sledované vlaky*, *Jarmilku a Příliš hlučnou samotu*. Poslední kapitola se věnuje lektorskému řízení v Československém spisovateli v druhé polovině sedmdesátých let. Hrabalova próza sedmdesátých let, resp. osudy a okolnosti vzniku a vydávání Hrabalových textů v tomto desetiletí zajímají Češka především. V této dekádě totiž vznikají jak díla jednoznačně hodnocená jako „vrcholná“ (*Obsluhoval jsem anglického krále* a *Příliš hlučná samota*), tak ta, jež se vydávají za příklad normalizačního kompromisu. Na rozdíl od Kundery však, tvrdí Češka, není Hrabal autorem jediného definitivního znění — to je ostatně jedna z motivací názvu celé monografie. Pointu svých interpretačních exkurzů prozrazuje Jakub Češka hned zpočátku: dobová omezení přijímal Hrabal jako výzvu, přepracovaná znění „jsou integrální součástí spisovatelského gesta“ (s. 14). A pokládá provokativní otázky typu: Stal by se Hrabal součástí široce sdíleného ká-

5 Vitvar, Jan H.: Ostře sledované kompromisy. Příliš český příběh Bohumila Hrabala. *Respekt* 25, 2014, č. 13, s. 17–18 <<https://www.respekt.cz/tydenik/2014/13/ostre-sledovane-kompromisy?issueId=47123>> [12. 9. 2019].

6 Nezbeda, Ondřej: Normalizační partie Bohumila Hrabala. *Respekt* 25, 2014, č. 13, s. 49–54 <<https://www.respekt.cz/tydenik/2014/13/normalizacni-partie-bohumila-hrabala?issueId=47123>> [12. 9. 2019].

7 Mazal, Tomáš (ed.): *Via Hrabal. Kniha vzpomínek*. Novela Bohemica, Praha 2014.

nonu, pokud by nebyl nucen nivelizovat svoje původně neotřelá literární díla? Nepovažují se *Obsluhoval jsem anglického krále* a *Příliš hlučná samota* za vrcholná i proto, že nemohla vyjít oficiálně? Do jaké míry jsou úpravy oficiálně vydaných textů nutnou úlitbou normalizační cenzuře a do jaké spíše dokladem variantnosti coby bytostného principu Hrabalových textů?

„Jednotlivá díla,“ píše Češka, „představují varianty, jimiž se autor zapisuje — po každé jiným a novým způsobem — do těla literatury“ (s. 16). I on pojímá analýzu Hrabalových „klíčových textů“ jako interpretační varianty. Zdůrazňuje, že „psaní je principem čtení“, výsledkem „kontemplativní četby“. To ozřejmuje nejen jiné než chronologické pořadí textů, ale i zdánlivě nesourodý přístup k nim — u některých vybírá pouze dílčí či periferní motivy nebo narativní postupy, u některých spíše roli neliterárních faktorů. Někdy se soustředí na komparaci konkrétních pasáží, jindy na povšechné čtení. V případě *Obsluhoval jsem anglického krále* je dojem kontemplativního čtení asi nejintenzivnější. Jako bychom společně s ním listovali Hrabalovým textem a postupně se zastavovali u jednotlivých motivů, principů a témat tak, jak se vynořují v průběhu četby, od první do poslední kapitoly. Jako by nás Češka nutil, abychom se nechali spolu s ním překvapovat a inspirovat momentálními nápady, které přináší okouzlená četba. Možná tím chce dokonce evokovat onu „neautorizovanou autenticitu“, kterou staví proti „autorizované variantnosti“ *Příliš hlučné samoty*.

Zatímco skrze Dítětovo diskrétní číšnícké vyprávění autor řeší Hrabalův vztah k historii (zřejmě proto parafrázuje chronologii jeho životního příběhu) a pokouší se o „artikulaci sémantického horizontu textu, který se na první pohled jeví jako sémanticky elastický“ (s. 95), v případě *Ostře sledovaných vlaků* jej zajímá princip inverze. Proti „mobilizačnímu slovníku války“ staví techniku „rozptylování významu“ (s. 103). Samotnou otázku variantnosti řeší v kapitole věnované *Příliš hlučné samotě*. Dokazuje, že variantnost nelze vnímat jako úlitbu době a že „to, co bychom při zběžném čtení mylně chápali jako znak konformity, je naopak nonkonformní literární gesto“ (s. 26). V případě analýzy spletitého osudu novely *Jarmilka* už nestojí v popředí variantnost, ale spíše emancipační rys vyprávění, jež Češka po vzoru Solženicynova *Souostroví Gulag* či Platónovy *Obrany Sokratovy* chápe jako vyprávění, které „umožňuje bytosti, která je soustavně umlčovaná dějinami, znovu nabýt uzurpovaná práva“ (s. 171). Uvažuje v tomto kontextu také o povaze literárního dokumentu, o manipulativních figurách, které produkuje domnělá realističnost, o antiiluzivnosti, jež poukazuje na literární inscenovanost, apod. Opakované přepracovávání prvopisu vede podle Češky Hrabala k větší „spisovatelské rafinovanosti, výraznější literární stylizovanosti a v neposlední řadě k sotva postřehnutelné ironii. Tudíž ani výrazně upravená podoba rané novely nesvědčí o autorově podvolení se, nýbrž naopak o vynalézavém a tvůrčím duchu, který zachovává svobodu tvorby v nepříznivé době literatury pod dohledem“ (s. 172).

Za nejdůležitější a nejoriginálnější považují poslední, pátou kapitolu. Vše podstatné prozrazuje první část jejího názvu — *Evangelium za časů normalizace: „nový Hrabal“ překonává „starého“ Hrabala*. Po předcházejících analýzách už totiž není třeba čtenáře přesvědčovat o závěrečné pointě, že Hrabal ani v oficiálně publikované tvorbě „neustupuje z podstatných principů poetiky, ochota přistupovat na návrhy na změny se týká toho, co nepovažuje za podstatnou složku svého díla“ (s. 248). Snahu přestat vnímat variantnost Hrabalových textů jako výraz ideologického gesta a namísto toho

ji považovat za podstatný rys autorovy poetiky ostatně deklaruje Češkova monografie od samého počátku. Analýza lektorských posudků se nesnaží ani tak popsat, jak fungovala normalizační cenzura, ale zprostředkovat proces lektorského řízení a různé role jeho aktérů. Důkladná a detailní analýza konkrétních posudků (především Vítězslava Ržounka a Jaroslava Rybáka) je opravdu brilantním rozbořením jazyka moci a jako legitimizačních metafor a figur. Analýza křesťanské metaforiky normalizačního poučení (zápas o nového a překonání starého Hrabala), která určuje rétoriku hodnocení problematického autora v lektorských posudcích, patří k nejlepším pasážím knihy.

Síla Češkovy interpretace se vyjevuje právě tehdy, když se jedná o analýzu legitimizačních gest a figur — ať už jde o Hrabalovu emancipační ironii a rafinovanost, dílčí metafory moci či konkrétní legitimizační gesta (sebestřednost a patetičnost Jirousova „autorského gesta“ v souvislosti s pálením Hrabalových knih v konfrontaci s meditativní a sebeobviňující polohou *Příliš hlučné samoty*). Běží-li ovšem o onen „sémiotický horizont“, nezřídka namísto zmiňované elasticity tone v potřebě doslovnosti, která vede k interpretačním kliše a banalitám typu: „Hrabal rozehrává rozdílné perspektivy toho, čemu se obvykle říká lidský život“ (s. 99). U *Ostré sledovaných vlaků* neustále zdůrazňuje, že se nejedná o protiválečný román, nýbrž o román iniciační, „v němž dochází k přerodu mládence v muže“ (s. 114). Vypadá to, jako by se autor nedokázal rozhodnout, kdo je jeho modelovým čtenářem. Avizovanému kontemplativnímu čtení totiž příliš neodpovídá způsob Češkova psaní. Spíše než očekávané meditativní a esejistické psaní čteme strukturovaný výklad, deklamace a opakování klíčových tezí, které svědčí o určitém didaktickém záměru (nebo jsou vedlejším produktem autorovy bohaté pedagogické zkušenosti). Cílí snad text na student/k/y bohemistiky či literární vědy? Na jedné straně počítá s obeznámeností s naratologickou i jinou literárněteoretickou terminologií (např. fokalizovaný vypravěč, proliferace smyslu, autorské gesto) a současně oplývá řadou nadbytečných dovysvětlujících závorek typu: „Jako by známky byly začarované (působením kontaktní magie), proto se Dítě snaží zahladit metonymickou stopu [...]“ (s. 69); „[...] milion má pro něj mnohem víc hodnotu symbolickou (než hodnotu účetní) [...]“ (s. 72); „[...] snad si jí snažil kompenzovat to, že neprošel u odvodu (nebyl uznán schopným vojenské služby)“ (s. 78). Naopak pokus o neotřelé metafory nemusí vždy vést k porozumění (*Dítětova cesta míří do vězení, „které pro něj ovšem otevírá výhled na stezku alibi před nařčením z kolaborace“*). V tomto směru by textu prospěly mnohem pečlivější a zřetelnější redaktorské korekce.

Analýza Hrabala v kontextu Solženicyna a lágrové literatury příjemně narušuje tradiční haškovsko-kafkovský (případně i schulzovský) rámec, ale hlubší kontextové souvislosti hrabalovskou „mnohost“ bohužel neobohatí. Akcentuje-li se v případě *Obsluhoval jsem anglického krále* tolik žánr pikareskního románu, mělo by se uvažovat též o karnevalové grotesknosti — nikoli v rámci hospodského historky, ale v souvislosti s ornamentálností; ornament coby konstrukční princip by jistě funkčně doplnil figury inverze, synekdochy a zrcadlení, jimž se Češka věnuje především. V tomto kontextu je např. patrné určité příbuzenství s Grimmelshausenem (*Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*), Grassem (*Plechový bubínek*) či Tournierem (*Král duchů*) a určitě neplatí, že *Obsluhoval jsem anglického krále* „nenabízí jasně čitelnou pointu“ (s. 96). Také by mělo smysl položit si otázku, do jaké míry odpovídá hrabalovská inverze karnevalovému principu tzv. groteskního realismu. Dětské či infantilizované vyprávění,

jež v pozici mimo dobro a zlo zbavuje historický narativ etických soudů a ironizuje legitimizační rétoriku, mimořádně silně rezonuje v celé středoevropské literatuře. Intenzivně třeba v současné maďarské próze (např. Kristofová, Borbély, Barnás, Tóthová), jež je nejen díky Esterházyemu Hrabalem do značné míry ovlivněna...

Stranou zůstává také Hrabalova tvorba osmdesátých a devadesátých let. Povaha autorských gest v „autobiografické“ trilogii je přitom jiná, a pokud se týče středoevropského románu, osobně bych právě tyto texty považovala za klíčové. Dává sice smysl, že se pro záměr monografie nehodí, a tak také jejich absence nemusí dramaturgii *Autora v množném čísle* nijak narušovat, pokud by se s nimi ovšem nepracovalo pouze jako s „biografickým průzorem“. Spolehlivost zprostředkovaného svědectví u Susanny Rothové se znedůvěryhodňuje,⁸ ale *Proluky* — o jejichž literární inscenovanosti a ironické rafinovanosti nemusíme pochybovat — poslouží coby důvěryhodný zdroj paměti (Hrabalova vzpomínka na pálení knih a veřejné besedy). Podobně neproblematicky se coby autobiografická a svědecká výpověď čte Kafkův *Dopis otci* či Bernhardův *Dech* — při těchto zmínkách o to víc potřebujeme i jiný než sémantický horizont.

Také v *Autorovi v množném čísle* zůstává tedy Hrabal především solitérem české literatury šedesátých a sedmdesátých let. Způsob, jakým Jakub Češka nahlíží utváření hrabalovského kánonu, podstatu „autentičnosti“ a inscenovanosti, ne/podmíněnost tvorby ideologizující rétorikou oficiální kultury sedmdesátých let či podstatu variantnosti Hrabalových textů, je provokativní, originální a inspirující. Deklamativní dikci a zbytečně dramatizovanou otázku žánrů (Opravdu je třeba ještě zdůrazňovat evidentní pikaresknost *Obsluhoval jsem anglického krále* nebo iniciační polohu *Ostře sledovaných vlaků?*) i ne vždy funkční autorské metafory mu můžeme určitě odpustit. Neboť tehdy, když Jakub Češka promlouvá na zdánlivé periferii Hrabalova díla, soustředí se na jednotlivá gesta (autorská, legitimizační, emancipační ideologická, mytizační), čtenářův čas opravdu nemarní.

AD:

Jakub Češka: *Bohumil Hrabal. Autor v množném čísle*. Host, Brno 2018. 295 s.

8 V souvislosti s tím, jak Rothová parafrázuje Hrabalův komentář knihy *Obsluhoval jsem anglického krále*, problematizuje Češka jednak její svědectví z druhé ruky, jednak spolehlivost Hrabalova komentáře vůbec. „Co totiž vlastně znamená jeho momentální reakce na text, který psal před více než patnácti lety?“ (s. 27), ptá se Češka, zatímco „Hrabalovo“, resp. manželčino svědectví z *Proluk* přebírá v podstatě jako spolehlivou vzpomínku.